

ВІДГУК ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
на рукопис дисертації Коцана Василя Васильовича
на тему “Етнокультурні маркери в контексті погранич:
традиційний народний одяг та ідентичність
населення Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст.”,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
за спеціальністю 07.00.05 – етнологія

Народний одяг – один з головних маркерів традиційно-побутової культури етносу, що застосовують для розробки історико-етнографічного районування його етнічної території. Крім того, одяг має чітку етнодиференційну функцію – кожному народу притаманний національний костюм зі своєю специфікою одягових елементів, крою, орнаментики, колористики тощо. Тож дослідження народного одягу є однією з важливих ділянок етнології, яка не втрачає актуальності: елементи традиційного костюма залишаються серед виявів етнічної ідентичності і сьогодні.

У цьому контексті наголошу на важливості появи дисертації Василя Коцана, в якій крізь призму народного одягу етнографічних груп українців та національних меншин Закарпаття (як території, де чітко виражені етнографічні та етнічні пограниччя) розкрито особливості їхньої ідентичності.

Об'єктом свого дисертаційного дослідження В. Коцан визначив традиційний народний одяг Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст., а предметом – локальні одягові комплекси на зазначених теренах, що дають змогу співвіднести їх з історико-етнографічним районуванням Закарпаття, здійснити “визначення етноідентифікуючих ознак, етнографічних розмежувальних рис, іноетнічних запозичень, аналіз сакральної ролі вбрання та його сучасного побутування” (с. 34). Тож дисертант поставив собі за мету “провести комплексний аналіз та узагальнення еволюції одягових традицій Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст., визначити етноідентифікуючі ознаки, етнографічно розмежувальні риси вбрання етнографічних груп українців та національних меншин краю, вказати на сакральну роль одягу, прослідкувати трансформаційні процеси та збереженість одягових традицій на сучасному етапі” (с. 33).

Як бачимо, хронологічні межі дослідження охоплюють тривалий період – ХІХ – початок ХХІ ст., а його територіальні межі – Закарпаття (Закарпатську область України). Тут наголошу, що дисертант визначає

його як “своєрідну історико-етнографічну і господарсько-культурну зону”, “простір етнічного і політичного порубіжжя” (с. 30).

Переходячи до основних розділів дисертації, варто відзначити, що історіографічний огляд (підрозділ 1.1 “Розробка теми в науковій літературі”) містить характеристику значної кількості маловідомих серед етнологів праць. Це підсилює значення цієї складової дисертації В. Коцана та робить її важливою не лише для розкриття досліджуваної ним проблематики, але й для студій над етнологічною історіографією. Таким чином, дисертант фактично вказує народознавцям, які спеціалізуються на історії етнологічної науки, низку напрямів майбутніх досліджень.

Презентабельною є джерельна основа дисертаційної роботи В. Коцана (підрозділ 1.2). Серед опрацьованих ним джерел: 1) матеріали власних польових досліджень 2007–2020 рр.; 2) опубліковані польові етнографічні матеріали; 3) зображувальні джерела; 4) рукописні матеріали з архіву Закарпатського музею народної архітектури та побуту, Лабораторії етнології, фольклористики та краєзнавства імені М. П. Тиводара Ужгородського національного університету, Державного архіву Закарпатської області та Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України; 5) експонати з фондів 33 музеїв, серед яких: Закарпатський музей народної архітектури та побуту, Закарпатський обласний краєзнавчий музей імені Тиводара Легоцького, Музей прикладного мистецтва Закарпаття при Мукачівському державному університеті, Національний музей народної архітектури та побуту України, Музей народної архітектури та побуту у Львові імені Климентія Шептицького, Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття імені Йосафата Кобринського та ін.; музейні установи сусідніх з Україною держав – Повітовий музей Сату Маре, Етнографічний музей у Марамуреш-Сігеті та Музей Буковини у Сучаві (Румунія), Етнографічний музей у Будапешті та Етнографічне село-музей Шошто у м. Ньїредьгаза (Угорщина), Музей української культури у Свиднику (Словаччина), Музей народної архітектури у Сяноці (Польща).

Продуманими та виваженими є методи і теоретико-методологічні основи дослідження (підрозділ 1.3). Зокрема, описуючи застосовану методiku польових етнографічних досліджень народного одягу, В. Коцан зазначає: “Одяг вивчався нами за такими критеріями: тип, вид, стать, матеріал виготовлення, крій, оздоблення, функціональне призначення. При цьому враховувалось, що наукову цінність становить лише комплекс

одягу, а не окремі компоненти чи елементи. Штучне поєднання останніх, навіть у межах незначної групи сусідніх сіл одного адміністративно-територіального району неприпустиме" (с. 82–83).

Позитивно, що, характеризуючи жіночий та чоловічий одяг різних етнографічних груп українців Закарпаття, В. Коцан застосовує зазвичай однакову схему (серед її елементів – сорочка, поясний одяг, плечовий одяг, верхній одяг, зачіски та головні убори, прикраси, взуття, доповнення до одягу), що сприяє легкості сприйняття інформації читачем, зокрема, в контексті порівнянь.

Відзначення потребує й те, що В. Коцан окремо (у підрозділі 3.1 та загалом по тексту дисертації) спиняється на визначенні термінів і понять, які становлять каркас теоретичної складової його дослідження ("одяг", "вбрання", "костюм", "етноідентифікуючі ознаки", "етнографічно розмежувальні риси", "етнографічна група", "локально-територіальний осередок", "етнічне порубіжжя", "етнографічне порубіжжя" тощо), даючи їм не лише загальноприйняте в народознавчій літературі трактування, а й авторське.

Дисертація В. Коцана є комплексною з погляду представлення у ній особливостей народного одягу усього населення Закарпаття – етнографічних групи українців та національних меншин – угорців, румунів, словаків, німців, євреїв, циган (ромів). На основі аналізу джерел дисертант виділив 12 основних одягових комплексів (тереблеріцький, боржавський, тересвянський, королівський, перечинсько-березнянсько-свалявський, ужанський, гуцульський, бойківський, лемківський, угорський, румунський та словацький).

Розділ 2 дисертації ("Народний одяг як прояв етнічної ідентичності етнографічних груп українців Закарпаття") присвячений локальним особливостям традиційного костюма долинян, гуцулів, бойків та лемків. На основі дослідження одягових комплексів В. Коцан ділить ці етнографічні групи на менші структурні одиниці, виокремлюючи у їхньому складі т. зв. локально-територіальні осередки. Наприклад, на території розселення долинян, згідно тверджень дисертанта, можна виділити комплекси народного одягу тереблеріцьких долинян (тереблянський, колючавський, горінківський осередки) боржавських долинян (довжанський, іршавський, крайнянський, виноградівський осередки), тересвянських долинян (власне тересвянський, дубівський та усть-чорнянський осередки), королівських долинян, перечинсько-березнянсько-свалявських долинян (турянський, великоберезнянсько-

чорноголовський та свалаявський осередки), ужанських долинян (мукачівський та ужгородський осередки). В одяговому комплексі гуцулів Закарпаття В. Коцан виділяє ясіняський, богданський, рахівський та великобичківський локально-територіальні осередки, бойків Закарпатської області – міжгірський, воловецький та ужоцький осередки, а місцевих лемків – великобerezнянський та перечинський осередки. Кожному із зазначених локально-територіальних осередків В. Коцан дає чітку (окремі населені пункти) географічну прив'язку.

Аналогічно, на основі матеріалів розділу 3 (“Еволюція народного одягу національних меншин Закарпаття в умовах етнічного та етнографічного порубіжжя”), дисертант виділяє локально-територіальні осередки угорців (берегівський, виноградівський, мукачівсько-ужгородський), румунів (рахівський, тячівський та виноградівський) та словаків (великобerezнянський, перечинський та ужгородський).

Відтак, В. Коцан зазначає: “Крім названих основних одягових комплексів Закарпаття та їх локально-територіальних осередків, окремо виділено цілі групи сіл – т. зв. “контактні зони”. Формування та розвиток традиційного народного вбрання тут відбувались під впливом кількох етнографічних груп українців, національних меншин Закарпаття. До “контактних зон” відносимо: 1) українсько-румунське етнічне та гуцульсько-долинянське етнографічне пограниччя – територія розселення великобичківських гуцулів; 2) українсько-румунсько-угорське етнічне пограниччя – територія розселення королевських долинян; 3) боржавсько-тереблянсько-бойківське етнографічне пограниччя – села Сойми, Лозянське, Міжгір'я, Запереділля, Вучкове Міжгірського району; 4) бойківсько-долинянське етнографічне пограниччя – села Уклин, Ганьковиця, Вовчий Свалаявського району; 5) лемківсько-бойківське етнографічне пограниччя – села Ужок, Волосянка, Гусний, Сухий, Тихий Великобerezнянського та села Розтока, Кічерний Воловецького районів; 6) лемківсько-бойківсько-долинянське етнографічне пограниччя – села Люта, Вишка, Костринська Розтока, Кострино Великобerezнянського району” (с. 429–430).

Наведені в дисертації матеріали і теоретичні узагальнення важливі для розробки тем з різних ділянок етнологічної науки – теоретичної етнології, етнології України, етнології Європи та ін. У цьому контексті наголошу, що В. Коцан аналізує проблеми етнічного порубіжжя, торкаючись питань переселень та міграцій, культурних запозичень. До прикладу, він стверджує: “Найбільшу групу елементів народного вбрання

українців Закарпаття щодо запозичень та взаємовпливів з угорцями становлять: чоловічі короткі сорочки з широкими рукавами, широкі полотняні штани, зібрані у складки, чоловічий фартух ("китинь"), жіночі головні убори (хустки, картонні вінки ("парти")), жіночі блузи ("візитки") в ужгородських долинян, елементи крою та оздоблення чорних і білих гунь у долинян та угорців краю, сукняні куртки ("сіраки", "сюри") (с. 303).

Представлені в дисертації народні терміни на означення різних одягових елементів етнографічних груп українців та національних меншин Закарпаття потребують особливого відзначення. Наприклад: "В середині XIX – на початку XX ст. у комплект традиційного народного жіночого костюма румунів Закарпаття входили сорочка ("кемеше ку блезірь"), спідниця ("пензетуре", "шурц"), двоплатові пілки ("задье"), безрукавка ("бонде", "кожок"), сукняна куртка ("уйош"), вовняна накидка ("губе"), хустка ("шерінке"), постолі ("опінч") та чоботи ("чізме")" (с. 261).

Унікальними є додатки до дисертації В. Коцана, серед яких – термінологічний словник, світлини, рисунки та малюнки, які відображають специфіку народного одягу населення Закарпаття на різних етапах досліджуваного дисертантом періоду. Переконалий, що ці матеріали матимуть подальше непересічне значення для майбутніх дослідників та усіх зацікавлених народною культурою, сприятимуть візуалізації різних її аспектів.

Окремим тематичним блоком дисертації В. Коцана є використання одягу в обрядовості, народній магії, а також його відображення у традиційних віруваннях та фольклорі населення Закарпаття (розділ 4 "Сакральна роль традиційного одягу"). Цей матеріал, поза сумнівом, матиме важливе значення для подальшого написання синтез, присвячених духовній культурі українців. При цьому автор найбільшу увагу звертає на обряди родинного циклу, зокрема, весільні.

Ще однією з важливих проблем, піднятих у дисертації В. Коцана, є трансформаційні процеси в народному одязі населення Закарпаття упродовж другої половини XX – початку XXI ст. (розділ 5). Наголошу, що крім традицій та новацій, дисертант розглядає і питання популяризації народного одягу, зокрема, завдяки діяльності музеїв, передусім Ужгородського скансену. Цей аспект підсилює актуальність дисертаційної роботи, позаяк майже не представлений у народознавчих працях. Натомість питання популяризації елементів традиційно-побутової культури, у т.ч. через туристичну сферу, неодмінно має бути серед предметної сфери етнологічних студій професійних науковців, адже ця

діяльність сприяє поширенню знань про автентичні культурні реалії серед широкого загалу, й таким чином – їхньому збереженню в умовах глобалізації.

Незважаючи на величезні позитиви дисертаційного дослідження В. Коцана, неможливо оминати увагою й низки недоліків та дискусійних моментів.

1. Характеризуючи історіографію проблеми, бажано було б вказувати повні імена авторів, а не лише ініціали. Адже чимало згаданих в огляді історіографії народознавців є маловідомими, а тому становлять особливий інтерес для сучасних етнологів.

2. Під час характеристики джерельної основи дослідження необхідно було б докладніше схарактеризувати проведені дисертантом польові етнографічні експедиції.

3. У тексті дисертації необхідно чіткіше прописати визначення термінів “етнографічна група” та “етнографічний район”. Так, вважаю за неможливе вживати термін “етнографічний район” як синонім терміна “локально-територіальна група” (стосовно різних груп долинян) (с. 98), а також окреслення “етнографічною групою” гуцулів Рахівщини (с. 96) та великобичківських гуцулів (с. 243) чи “етнографічним районом” – терени проживання лемків у межах Закарпатської області (с. 192). Адже гуцули, що мешкають на території цієї області України, є лише однією зі складових гуцулів як етнографічної групи; так само й лемківські села Закарпатської області – це тільки невеличка частинка Лемківщини як етнографічного району.

4. Доречно було б зробити розширені порівняння одягу гуцулів, бойків та лемків Закарпаття з матеріалами про одяг інших складових цих етнографічних груп українців, а також вбрання місцевих угорців, румунів, словаків, німців, євреїв, циган (ромів) – з одяговими комплексами цих народів на інших теренах.

5. Можливо, варто було б дещо скорегувати назву розділу 4 “Сакральна роль традиційного одягу”, замінивши термін “сакральна”, скажімо, на “ритуальна” чи “обрядова” (як вужчі за змістом). Також вважаю за доцільне поміркувати над зміною формулювання підрозділу 4.4 (“Вбрання в народному фольклорі та піснях”), позаяк воно містить змістові тавтології.

Проте зазначені моменти суттєво не впливають на загальне позитивне враження від дисертації В. Коцана, яка, поза сумнівом, є цілісною та виконаною на високому рівні науковою працею.

Текст автореферату дисертації повноцінно відображає матеріал і висновкові твердження, розгорнуто викладені у рукописі дисертаційної роботи.

Наведені у відгуку аргументи дають усі підстави зробити висновок, що дисертаційне дослідження "Етнокультурні маркери в контексті погранич: традиційний народний одяг та ідентичність населення Закарпаття ХІХ – початку ХХІ ст." є завершеною самостійною працею, що виконана з дотриманням вимог п. 9, 10, 12, 13, 14 постанови Кабінету Міністрів України № 567 "Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів" від 24 липня 2013 р., зі змінами, а її автор Коцан Василь Васильович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Офіційний опонент
доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри етнології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Р. Б. Тарнавський

8 вересня 2021 р.

Підпис Тарнавського Р. Б. підтверджую.

Вчений секретар
Львівського національного університету
імені Івана Франка

доц. О. С. Грабовецька

